НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ У ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ в ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кожен заслуговує на гідність.
Кожен заслуговує на освіту.
Кожен заслуговує бути побаченим.
Д.Л. Даун

ІРИНА САХНЕВИЧ,
кандидат педагогічних наук, доцент, методист Навчально-методичного кабінету професійно-технічної освіти у Житомирській області

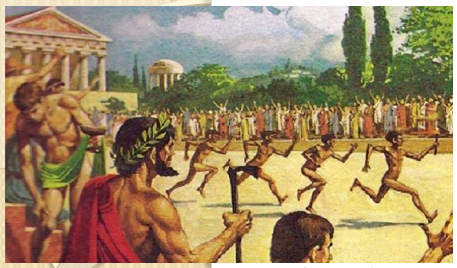
Питання для розгляду

1. Еволюція стосунків суспільства і держави до осіб з відхиленнями в розвитку.
2. Становлення системи освіти осіб з порушеннями розвитку в Україні.
3. Інклюзивне навчання в закладах професійної освіти: проблеми та перспективи розвитку
4. Інклюзивні практики в закладах професійної освіти Житомирської області

Ключові слова: дискримінація, мейнстрімінг, інтеграція, інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище, особа з особливими освітніми потребами.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ СТАВЛЕННЯ

1. Античність та Середньовіччя: відторгнення та ізоляція.

- **Суспільство.** До людей з інвалідністю ставилися вкрай жорстоко, іноді навіть до *фізичного знищення або повного ігнорування.*
- **Держава.** Держава не брала на себе жодних зобов'язань.

Дискримі-нація

2. Поява християнства: піклування (як милостиня).

- **Суспільство.** Ставлення стало більш гуманним. Однак це все ще було *піклування в рамках благодійності та милостині*, а не визнання прав.
- **Держава:** Відкривалися перші притулки та богадільні, але системної державної політики не існувало.

3. Епоха Просвітництва та індустріалізації: усвідомлення необхідності навчання.

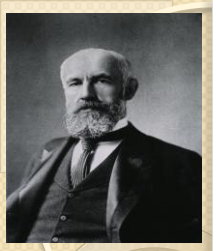
- **Суспільство.** Починається *усвідомлення можливості навчання та розвитку* частини осіб з інвалідністю.
- **Держава.** З'являються перші спеціалізовані заклади (школи для глухих, сліпих), що свідчить про перехід від простого піклування до спроб соціалізації через освіту, хоча й в умовах ізольованих інституцій.

4. XX століття (до 70-х р.): медична модель та соціальний захист.

- **Суспільство.** Війни призвели до збільшення кількості людей з інвалідністю, що змусило суспільство та державу звернути на них більше уваги.
- **Держава.** Домінувала **медична модель інвалідності**, яка розглядала інвалідність як хворобу або дефект, що потребує лікування або компенсації втрачених функцій. Основний акцент робився на соціальному захисті (пенсії, виплати) та медичній реабілітації, але все ще з елементами сегрегації.
- В Західній Європі від початку XX століття до кінця 70-х років характеризується розвитком законодавчої бази спеціальної освіти та структурним удосконаленням національних систем: скорочується кількість спеціальних шкіл, збільшується кількість спеціальних класів у загальноосвітніх школах, учнів з особливими освітніми потребами починають навчати у загальноосвітніх школах в інклюзивному середовищі

Мейнстрімінг

Інтеграція

ПРОБЛЕМИ ПЕДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖУВАЛИ:

- **Гренвілл Стенлі Холл – США** (01.02.1844-24.04.1924) – піонер американської психологічної науки і педагог. Його інтереси зосереджені на розвитку дітей (педології)[1] та еволюційної теорії. Перший президент Американської психологічної асоціації та першим президентом Університету Кларка.
- **Ернест Фрідріх Вільгельм Мейман – Німеччина** (нар. 29.08.1862-26.041915) – педагог і психолог, один із засновників експериментальної педагогіки.
- **Альфре́д Біне́ – Франція** (фр. *Alfred Binet*; 08.07.1857-18.10.1911) психолог-позитивіст. Розробник першого у світі тесту для оцінки розумового розвитку людини.
- **Марії Монтессорі** (31.08.1870-06.05.1952) – **Італія**. Розробила інноваційний підхід до навчання дітей із затримкою розвитку, заснувавши ортофренічну школу «Допоможи мені зробити це самому». Методика ґрунтується на природних етапах розвитку дитини, поєднуючи виховання рухових навичок, сенсорного сприйняття та мови. В Україні є 36 шкіл Монтессорі

5. Кінець XX – початок XXI століття: соціальна модель та інклюзія.

- **Суспільство:** Відбувається кардинальна зміна парадигми на ***соціальну модель інвалідності***. Ця модель стверджує, що бар'єри (фізичні, інформаційні, соціальні) створює саме суспільство, а не фізичний стан людини.
- **Інклюзія** (від англ. *inclusion — включення*) — це процес реального включення всіх людей в активне соціальне життя, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних чи інших особливостей
- **Держава:** Активно впроваджуються принципи *інклюзії та інтеграції*.

Інклюзія

Зарубіжні вчені, які зробили вагомий внесок у розроблення теоретико-методичних основ інклюзивної освіти, серед яких: Д. Депплер, Т. Лорман, Ф. Амстронг, Б. Барбер, Г. Беккер, П. Бурдьє, Дж. Девіс, К. Дженкс, Х. Кербо, М. Крозьє, Ф. Кросбі

Міжнародні документи

- **Всесвітня декларація прав людини,** 1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
- **Декларація прав дитини,** 1959 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
- **Декларація про права інвалідів,** 1975 URL : https://zakononline.ua/documents/show/169546___169546
- **Всесвітня програма дій щодо інвалідів,** 1982, URL : https://zakononline.ua/documents/show/159201___**159201**
- **Конвенція про права дитини.,** 1989 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
- **Всесвітня декларація «Освіта для всіх»,** 1990
- **Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів,** 1993
- **Саламанська декларація та Програма дій,** 1994 р. URL: https://kno.rada.gov.ua/print/75201.html
- **Дакарська Декларація** – 2000 р.
- **Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006.** URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text*
- **Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО**

«Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє», 2008

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Різні моделі інклюзивної освіти виділяють за такими критеріями:

- **за рівнем організації інклюзивної освіти на рівні держави**: **одностороння**, при якій усі діти навчаються в одній системі закладів (*Італія, Португалія, Швеція, Греція, Норвегія, США, Канада, Австралія, Китай, Південно-Африканська Республіка*); **двостороння**, при якій навчання учнів з особливими освітніми потребами *(важкі форми інвалідності)* відбувається в одній системі, а всіх решту – в інший, основній системі *(Бельгія, Швейцарія, Японія, Сінгапурі, Катар, Бахрейн і Кувейт)*; **багатостороння**, використання розмаїття підходів до організації навчання та надання послуг у межах загальної та спеціальної освітніх систем *(Данія, Франція, Фінляндія, Чехія, Польща, Великобританія, Нідерланди, Ірландія).*
- **за тривалістю включення учнів із ООП в інклюзивне освітнє середовище,** виділяють повну, часткову, тимчасову, комбіновану та зворотну моделі інклюзі**ї.**
- **за особливостями організації навчального процесу на рівні окремо взятого закладу освіти або класу):** модель «навчання у звичайному класі» (learning in regular class model), корекційна модель/модель «ресурсної кімнати» (pull-out model/resourse room model), модель соціальної інтеграції (social mainstreaming model), модель командної роботи (team teaching model).

Козіброда Лариса Національний університет «Львівська політехніка» Основні моделі організації інклюзивної освіти в умовах загальноосвітньої школи (початок xxi ст.). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2020, № 8 (102) С.15-27

Горішна Н.М. Інклюзивна освіта: підходи до розуміння та виклики розвитку. URL : file:///C:/Users/HMK%20ITO/Downloads/Horishna%20(2).pd

Mclaughlin, M. J., Jordan, A. (2005). Push and pull: forces that are shaping inclusion in the United States and Canada. Contextualizing inclusive education: Evaluating old and new international paradigms. Routledge] f

15 червня 2011 року Парламент Німеччини ухвалив Національний план дій з реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, у вступі до якого **Урсула фон дер Ляйєн,** міністерка праці й соціальних питань, озвучила *головний девіз цього плану* – «Einfach machen. Unser Weg in eine inklusive Gesellschaft» (Просто зробити. **Наш шлях – в інклюзивне суспільство**). За словами міністерки, недосконалість – обов'язкова ознака будь-якої людини, але вона не відміняє безліч можливостей, закладених у кожному. Інвалідність – один із виявів унікальності людини, а найкращий вихід боротьби з нею – бути в суспільстві й включатися в трудову діяльність.

«Einfach machen». Unser Weg in eine inklusive Gesellschaft Nationaler Aktionsplan der Bundesregierung zur Umsetzung des Übereinkommens der Vereinten Nationen über die Rechte von Menschen mit Behinderungen (2011). URL:http://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/2011_06_15_ nap.pdf?_blob= publicationFile.].

Давиденко Г. Нетроспективний аналіз упровадження інклюзивної освіти в Німеччині. Педагогіка вищої та середної школи. 2015. Вип. 44. С. 333-338. URL : file:///C:/Users/НМК%20ПТО/Desktop/ЖДУ%20лекція%20інклюзія%202026/інклюзія%20Німеччина.pdf

ПЕРІОДИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ:

I період – X – перша половина XIX ст. – період *формування системи церковної благодійності* в закладах при церквах і монастирях.

II період – перша половина XIX – початок XX ст. – *період філантропічного благочинництва та відкриття перших приватних закладів* для різних категорій дітей з порушеннями розвитку.

III період – до 30-х років XX ст. – період законодавчо-нормативного та *організаційного оформлення системи освіти осіб з порушеннями розвитку*; оформлення діагностичних підходів та відповідної практики відбору дітей до закладів освіти.

IV період – 30-ті -50ті роки XX ст. – період загальносоюзної уніфікації (єдиної) освіти; *оформлення спеціальної системи освіти осіб з порушеннями розвитку;* науково-теоретичне обґрунтування диференційованого навчання різних категорій дітей з порушеннями та практичне впровадження їх у відповідних закладах освіти.

V період – 50-ті – 90-ті роки XX ст. – період *удосконалення та розширення мережі закладів системи спеціальної освіти*; наукове вдосконалення підходів, з урахуванням нових технічних досягнень.

VI період – 90-ті роки XX ст. – сучасність – період розбудови національної системи освіти; перегляд концептуальних підходів щодо освіти осіб з порушеннями розвитку у відповідності із Законодавчими актами міжнародного рівня та враховуючи соціальні зміни в суспільстві; *впровадження інклюзивної практики.*

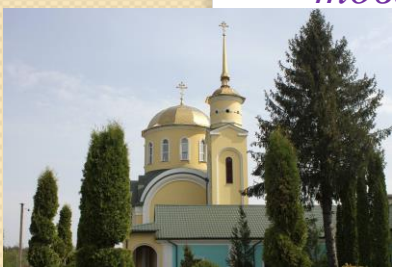
Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. , С. 14

І період – Х – перша половина XIX ст

Із прийняттям християнства у 988 р., розпочався **етап благодійності.** При монастирях існували заклади, в яких таких осіб не лише доглядали, а й намагалися навчити ремесел, елементів грамоти.

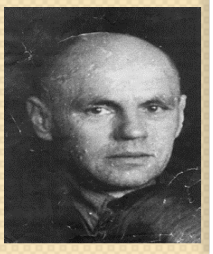
- **У XVII – XVIII ст**. внаслідок посилення світської влади, поряд із церковною та приватною благодійністю, набуло поширення **державне опікування.** У 1670 р. було створено спеціальний «Приказ будівництва богаділень». У цих закладах перебували як старі люди-каліки, так і діти; при деяких з них створювалися окремі спеціальні відділення, в яких одночасно виховувалися діти-сироти, з порушеннями слуху, зору, мовлення та ін. діти. Там велося спостереження і вивчення таких дітей; їх привчали до елементарної праці та самостійного виживання в громаді.
- **Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилися установи і відомства**, що безпосередньо займалися проблемами добродійності. *Першим й найбільш впливовим було Відомство установ Імператриці Марії (1796 р.).* Діяльність Відомства охоплювала практично всі заклади країни: лікарні, навчальні заклади, будинки прихистку, богадільні тощо (*наприкінці 90-х років XIX ст. функціонували майже 300 благодійних товариств і установ).*

Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. , С. 14-22

ІІ період – перша половина ХІХ – початок ХХ ст.

Почали створюватись окремі приватні заклади для глухих, сліпих і дітей з порушеннями розумового розвитку

Лікарсько-педагогічна спільнота : *Адріан Володимирович Володимирський, Іван Панасович Соколянський, Клавдія Михайлівна Турчинська*, Микола Миколайович Тарасевич; Ілля Мусійович Левінсон, *Олександр Мусійович Щербина, Іван Олександрович Сікорський, Онуфрій Миколайович Смалюга*, Рудольф Генріхович Краєвський, Фелікс Францович Мовчановський, інші.

Українська спеціальна педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / За заг. Ред. В.І.Бондаря, В.М.Синьова. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2021, 428 с.
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725008/1/Українська%20спеціальна%20педагогіка%20в%20персоналіях.pdf

ІІІ період – до 30-х років ХХ ст.

період законодавчо-нормативного та організаційного оформлення системи освіти осіб з порушеннями розвитку; оформлення діагностичних підходів та відповідної практики відбору дітей до закладів освіти

Наукові праці українських науковців:

- «Класифікація дефективних дітей» (1922); «Дефективна особистість в контексті соціального виховання», «Особистість в загальному ланцюзі явищ» (**А.В. Владимирський**, 1922)
- «Діти, важкі у виховному відношенні та боротьба з дитячою дефективністю» (**І.М.Левінсон**, 1923)
- «Сучасні погляди на роль біологічних факторів у походженні дефективної особливості» (**В.Тарасевич, М. М. Тарасевич**, 1928);
- «Дефективні діти у системі соціального виховання» (**І. П. Соколянський**, 1923), тощо.

Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. , С. 14-22:

IV період – 30-ті -50ті роки XX ст.

– період загальносоюзної уніфікації (єдиної) освіти; оформлення спеціальної системи освіти осіб з порушеннями розвитку; науково-теоретичне обґрунтування диференційованого навчання різних категорій дітей з порушеннями та практичне впровадження їх у відповідних закладах освіти.

- *Більшість українських науковців були* оголошені (з різними формулюваннями) **«ворогами народу»,** а їхні праці знищено як «ворожі».
- У 1955 р. Науково-дослідний інститут дефектології України перестав функціонувати

Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. , С. 14-22

V етап - 50-ті – 90-ті роки XX ст.

– період удосконалення та розширення мережі закладів системи спеціальної освіти; наукове вдосконалення підходів, з урахуванням нових технічних досягнень

Початок 60-х років знаменувався тим, що у законодавчому порядку і фактично було закріплено право осіб з порушеннями розвитку на здобуття професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої освіти.

- Київський технікум легкої промисловості (1958 р.),
- Харківський механічний технікум (1959 р.),
- Житомирський технікум механічної обробки деревини (1960 р.)

СТВОРЕНО:

- **Житомирське профтехучилище-інтернат для інвалідів,1969**
- Кам'янець-Подільський планово-економічний технікум-інтернат, 1971
- Харківський обліково-економічний технікум-інтернат для інвалідів імені Ф. Г. Ананченка, 1967
- Сільське професійно-технічне училище № 1 с. Катюжанка , 1969
- Технічне училище №7 м.Вінниця,1979

Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. , С. 14-22

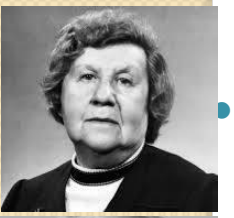
Українські вчені:

- **Микола Дмитрович Ярмаченко** (1928 – 2010) – видатний український вчений, педагог, організатор науки, громадський діяч, засновник та перший президент Академії педагогічних наук України.

- **Євгенія Федорівна Соботович** (30.03.1935 – 24.01.2007) - видатний педагог та науковець, вчений-дефектолог, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, одна з найяскравіших постатей, які розбудовували спеціальну освіту в другій половині ХХ – початку ХХІ століття та ін.
- **Августа Миронівна Гольдберг**(12.04.1913 – 25.12.1984) - видатний український вчений, перший доктор педагогічних наук (з психології), знаний фахівець з теорії і практики навчання дітей з порушенням слуху.

- **Олена Йосипівна Теплицька** (04.09.1916 – 21.03.1998) – український психофізіолог, психіатр, психолог і педагог, доктор медичних наук, професор, автор понад 100 праць, громадський діяч.

- **Іван Гаврилович Єременко** (19. 04. 1916 – 23. 07. 2002) – відомий український вчений дефектолог, доктор педагогічних наук, професор;

- **Ілля Семенович Моргуліс (**1.01.1928, Житомир – 12.07.2008, Ізраїль) **,** доктор педагогічних наук, професор

VI етап. 90-ті роки XX ст. – сучасність

За 1991-2026 рр. освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії.

- **І етап (1991 – 2000 рр.)** функціонування української системи спеціальної освіти розпочався з **ратифікації міжнародних документів** щодо дотримання прав людини, а також **визнання в основних законодавчих актах України права на здобуття освіти всіма громадянами**, в тому числі й з особливими потребами, у загальноосвітньому просторі.
- **ІІ етап (2001 – 2010 рр.)** розвитку системи освіти осіб з особливими потребами характеризується спробами переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значною активізацією стихійного **інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів** на тлі ствердження інклюзивної освіти в демократичних країнах. Нова термінологічна лексика – «особи з особливими освітніми потребами»
- **ІІІ етап (2011 р. – донині)** характеризується основною тенденцією в освіті дітей з особливими потребами, що полягає в **оптимізації спеціальних навчальних закладів та впровадженні інклюзивної освіти на теренах України.**

Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. , С. 30

Філософські та педагогічні проблеми інклюзивної освіти знайшли своє висвітлення в працях:

- а) сутнісні характеристики соціальних, освітніх змін та їх вплив на ставлення соціуму до дітей з особливими потребами (С. Альохіна, В. Андрущенко, І. Бех, Г. Білавич, В. Бондар, К. Волкова, І. Садова та ін.);
- б) обґрунтування методик ранньої діагностики психічного й інтелектуального розвитку дітей з особливими потребами (О.Киричук, Б. Корсунська, С. Максименко, О. Чебикін, М.Ярмаченко та ін.);
- в) пошук методологічних засад філософії освіти та спрямування їх на виховання і розвиток дітей з особливими потребами (Г.Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, М. Пантюк та ін.);
- г) організація та вплив культурно-освітнього середовища на якісне навчання та виховання дітей з особливими потребами (О.Гордійчук, А. Колупаєва, О. Невмержицька, Л. Стахів, М. Швед та ін.);
- д) підготовка вчителя до ефективної професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти та ін. (В. Бойко, О. Глоба, І. Кузава, О. Мартинчук, Синьова Є., М. Матвєєва, С. Миронова, Ю. Найда, Т. Сак, О. Таранченко, І. Кузава, Віт. Бондарь, В. Гладуш, В. Панок, В. Синьова, В. Тищенко, А. Шевцов…).

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНИ

- **Конституція України** URL : https://www.president.gov.ua/documents/constitution
- **Про освіту :** Закон України URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
- **Про загальну середню освіту:** Закон України URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text
- **Про професійну освіту:** Закон України, **2025**, URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text
- **Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійно (професійно-технічної) освіти** : Постанова КМУ від 10.07.2019 р № 636 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text
- **Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти :** Постанова КМУ від 15 вересня 2021 р. № 957 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text
- **Примірне Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини особливими потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти**: Наказ МОН від 08.06.2018 № 609 URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text
- **Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами:** Постанова КМУ від 14.02.2017 р. № 88 URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text*
- **Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року** : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 № 366-р URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text
- **Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року** : Розпорядження КМУ від 7.06.2024 № 527-р URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text
- **Дорожня карта розвитку професійної (професійно-технічної) освіти для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення на період до 2030 року** : Наказ МОН від 20.05.2024 № 717. URL :https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0717729-24#Text

Про професійну освіту: Закон України, **2025**

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text

Новий закон про професійну освіту має на меті перехід до гнучкої моделі з залученням роботодавців:

- – збільшена освітня та фінансова автономія закладів професійної освіти;
- – в управлінні ЗПО беруть участь наглядові ради, куди входять роботодавці;
- – програми будують ся за участі роботодавців на професійних стандартах і міряються ECTS;
- – програми різної тривалості та наповнення, можливі індивідуальні освітні траєкторії;
- – можливість дуальної освіти – робота за студентським контрактом як частина навчання;
- – присвоєння кваліфікації відбувається в незалежних кваліфікаційних центрах;
- – якість освіти впливає на ліцензію;
- – формальне фінансування з 2027 року з урахуванням результатів (присвоєння кваліфікації, працевлаштування тощо).

Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року Розпорядження КМУ № 527-р від 7.06.2024 року

І етап (2024-2026 роки) передбачає:

- *удосконалення нормативно-правової бази* з питань інклюзивного навчання та навчання у спеціальних закладах освіти;
- *удосконалення системи моніторингу* розвитку інклюзивного навчання;
- *забезпечення закладів освіти необхідними додатковими фінансовими, людськими, матеріальними ресурсами*, запровадження ефективної системи міжвідомчої взаємодії та координації між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами та установами освіти;
- *проведення національної інформаційної кампанії* із залученням українських і міжнародних організацій;
- *розроблення та впровадження програм підвищення рівня кваліфікації педагогічних працівників* для задоволення освітніх потреб кожного здобувача освіти;
- *забезпечення використання кадрового потенціалу спеціальних закладів освіти* для розвитку інклюзивного навчання в Україні;
- системне забезпечення доступності закладів та установ освіти, *створення безпечного освітнього середовища*;
- *забезпечення якісної оцінки потреб здобувачів освіти у додаткових сервісах та послугах.*

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text

ІІ етап (2027-2029 роки) передбачає:

- *удосконалення механізму надання державної підтримки особам* з особливими освітніми потребами *відповідно до фактичних даних закладів освіти щодо потреб кожного учасника освітнього процесу;*
- *удосконалення комунікаційної стратегії* щодо інклюзивного навчання *з урахуванням суспільного діалогу і широкого залучення громадськості*;
- *удосконалення програм перепідготовки за робітничими професіями* для осіб з особливими освітніми потребами, в тому числі ветеранів війни;
- *аналіз ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади*, органів місцевого самоврядування щодо реалізації Національної стратегії;
- *визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку* інклюзивної освіти в Україні на 2030-2040 роки.

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text

Дорожня карта розвитку професійної (професійно-технічної) освіти для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення на період до 2030 року : Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.05.2024 року № 717

Візія: доступне, безпечне та зручне освітнє середовище для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Мета: створення безбар'єрного простору в закладах професійної (професійно-технічної) освіти для реалізації прав осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення для здобуття якісної професійної (професійно-технічної) освіти.

URL :https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0717729-24#Text

Очікувані результати

Завдяки спільним зусиллям команди педагогічних працівників, здобувачів освіти, батьків, громадськості буде забезпечено якісну професійну (професійно-технічну) освіту для кожної особи з інвалідністю та інших маломобільних груп населення у закладах П(ПТ)0, а саме:

- 1. Доступність, універсальний дизайн та розумне пристосування будівель, споруд та приміщень закладів П(ПТ)0 для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.
- 2. Високу професійну компетентність педагогічних працівників закладів П(ПТ)0, яка дозволить забезпечити якісну професійну (професійно-технічну) освіту особам з інвалідністю та іншим мадомобільним групам населення, що відповідатиме сучасним вимогам суспільства.
- Функціонування ефективної сучасної системи надання освітніх послуг у закладах П(ПТ)0 особам з ООП, у тому числі з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення; створено сприятливу атмосферу, де кожен здобувач освіти має можливість не тільки здобувати професійну (професійно-технічну) освіту, а й підвищити культурний та інтелектуальний рівень; подальше працевлаштування буде складовою економічного зростання України.

URL :https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0717729-24#Text

Основні терміни

- **інклюзивне навчання** — система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;
- **інклюзивне освітнє середовище** — сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей;
- **індивідуальна програма розвитку** — документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання;
- **особа з особливими освітніми потребами** — особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту;
- **розумне пристосування** — запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту нарівні з іншими особами

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

- **Психолого-педагогічні послуги** — це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.
- **Корекційно-розвиткові послуги (допомога)** — це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

Закон України «Про освіту»
від 05.09.2017 № 2145-VIII, стаття 20

- **Інклюзивна група** – група у закладі професійної (професійно-технічної) освіти, в якій поряд з іншими здобувачами освіти навчаються одна або більше осіб з особливими освітніми потребами.

Постанова КМУ від 10.07.2019 р № 636
«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійно (професійно-технічної) освіти

Спільними для всіх визначень інклюзивної освіти є такі положення:

Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования. ЮНЕСКО. – 2009. http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf

В основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на **дотриманні права на освіту для всіх дітей**, у тому числі дітей із соціально вразливих груп (дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт тощо).

Позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми.

Максимально значуща участь в освітньому процесі, а не тільки фізична присутність у класі/групі.

Виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних і негативного/упередженого ставлення).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ПЕРЕДБАЧАЄ:

- створення інклюзивного освітнього середовища та забезпечення психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти з ООП;
- приведення території закладу професійної освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил;
- забезпечення здобувачів освіти з ООП необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим МОН;
- диференційований підхід до розроблення освітньої програми, оцінки та контролю якості знань здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з ООП методів і способів спілкування, зокрема української жестової мови та рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля), із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників;
- забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та інші).

Утворення інклюзивної групи в закладі професійної освіти **здійснюється відповідно до наказу керівника закладу на підставі:**

- **письмового звернення здобувача освіти з особливими освітніми потребами або одного з його батьків** *(чи іншого законного представника)*
- **висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини** *(за наявності),* що надається інклюзивно-ресурсним центром *(за умови здобуття загальної середньої освіти),*
- **медичної довідки,** де прописано що даній особі не протипоказане навчання за обраною професією
- **індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю** *(за наявності)*

Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійно (професійно-технічної) освіти : Постанова КМУ від 10.07.2019 р № 636 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text

ДО КОМАНДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ООП ВХОДЯТЬ:

(Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини особливими потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: Наказ МОН від 08.06.2018 № 609 URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text)

Постійні учасники

- директор або заступник директора з навчально-виховної діяльності
- класний керівник, майстер виробничого навчання, викладачі, асистент викладача, асистент майстра в/н
- практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог (*з урахування освітніх потреб дитини ООП),* вчитель-реабілітолог
- комендант гуртожитку та вихователь *(якщо дитина проживає у гуртожитку)*
- батьки або законні представники дитини ООП

Залучені фахівці:

- медичний працівник закладу освіти, лікар
- асистент дитини
- керівник гуртка
- спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД

здобувачів освіти з ООП під час освітнього процесу передбачає:

навчально-організаційний компонент

- що включає допомогу в організації освітнього процесу;
- розроблення та моніторинг виконання індивідуального навчального плану здобувача освіти з ООП;
- організацію індивідуальних консультацій

психологічний компонент

- забезпечення системної психологічної допомоги здобувачам освіти з ООП під час освітнього процесу, зокрема їх соціально-психологічної адаптації до освітнього середовища закладу професійної освіти

соціальний компонент

- здійснення заходів щодо соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з ООП, зокрема надання інформації та допомоги під час влаштування в гуртожиток, отримання різних видів державної допомоги, технічних засобів реабілітації, а також провадження волонтерської діяльності.

Переваги інклюзивного навчання: для дітей з ООП

- дає змогу покращувати навчальні результати
- забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків
- створює можливості для навчання в реалістичному/природному середовищі
- допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички;
- забезпечує рівний доступ до навчання;
- дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків;
- поліпшує шанси учнів з особливими освітніми потребами на працевлаштування й отримання більш високої заробітної платні

Дітям з типовим розвитком інклюзивна освіта:

- допомагає підвищувати чи підтримувати рівень успішності;
- створює відповідне середовище для виховання поваги до відмінностей і розмаїття;
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків;
- надає стимули до співпраці;
- допомагає розвинути в собі такі риси, як творчість і винахідливість;
- дає змогу набувати лідерських навичок;
- забезпечує можливість навчатися на основі ширшого набору форм і методів роботи

Педагогічному персоналу інклюзивна освіта:

- допомагає налагодити співпрацю й застосовувати командний підхід до вирішення проблем і розробити шляхи для подолання труднощів;
- забезпечує можливості для професійного розвитку;
- допомагає усвідомити важливість розроблення програм навчання для дітей із різноманітними потребами;
- дає змогу збагатити власну палітру методів і прийомів викладання та навчальних стратегій

Адміністрації навчального закладу інклюзивна освіта:

- допомагає виробити спільні переконання й цінності щодо інклюзії дітей з особливими освітніми потребами;
- забезпечує можливість користуватися широким набором ресурсів і видів підтримки та обирати оптимальні їх варіанти;
- допомагає сформувати позитивне ставлення до розмаїття, тобто усвідомити, що кожна особистість своїми унікальними рисами та здібностями сприяє збагаченню людської спільноти;
- надає стимули, що надихають до здійснення перетворень, посилює здатність змінювати ситуацію на краще;
- допомагає зміцнити відчуття громади

Батькам інклюзивна освіта:

- надає можливості для співпраці й активнішого залучення до життя навчальної громади;
- забезпечує можливість вибору в їхньому прагненні забезпечити якісну освіту своїй дитині;
- допомагає краще усвідомити розмаїття навчальної та загальної громади;
- надає стимули й заохочує до спілкування з іншими батьками для отримання підтримки й інформації;
- допомагає сформулювати чітку мету й створити реальне майбутнє для своєї дитини

Для громади / суспільства інклюзивна освіта:

- дає змогу зрозуміти потреби й здібності всіх дітей;
- забезпечує відображення закладом істинного розмаїття громади;
- демонструє соціальну цінність рівності;
- сприяє утвердженню громадянських прав усіх людей

Інклюзивні практики в закладах професійної освіти Житомирської області

Навчання професії студентів з особливими освітніми потребами (ООП) у Житомирській області забезпечується через систему інклюзивної професійної освіти. Професійні коледжі області активно відкривають групи для осіб з ООП (спеціальні та інклюзивні групи), забезпечуючи психолого-педагогічний супровід та умови доступності.

Основні напрямки навчання та підтримки в області:

- **Професійна освіта:** Створення умов для професійної підготовки осіб з ООП, *навчання робітничих спеціальностей*
- **Центри інклюзивної освіти:** Житомирський професійний ліцей діє як осередок, що створює сприятливе середовище для навчання.
- **Супровід:** Забезпечення психолого-педагогічного супроводу в інклюзивних групах, що включає налагодження співпраці з батьками.
- **Доступність:** Створення умов доступності для навчання осіб з ООП у закладах освіти.

Цей підхід дозволяє студентам з особливими потребами отримати затребувану професію та соціалізуватися, використовуючи сучасні методи навчання

Бердичівський професійний будівельний ліцей

Штукатур

Любарський професійний ліцей

Плодоовочівник

Професійний коледж індустрії краси і технологій міста Житомира

- Кравець.
- Складальник верху взуття.
- Складальник взуття

Професійний коледж технічних інновацій міста Житомира

- Озеленювач.
  Квітникар
- Штукатур

Житомирський професійний ліцей Житомирської обласної ради

*Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення. *Електромеханік з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин. *Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування. *Слюсар-електрик з ремонту електроустаткування.

*Кухар. Кондитер. *Кухар. Бармен. *Кухар. Кухар дитячого харчування

Житомирський професійний ліцей Житомирської обласної ради

З метою надання молоді з обмеженими фізичними можливостями соціальної реабілітації (професійної, медично, трудової, тощо) у листопаді 1965 року рішенням колегії *Міністерства соціального забезпечення України* було **засноване Житомирське професійно-технічне училище-інтернат**. У вересні 1969 року до навчального закладу було зараховано 235 студентів: на спеціальність «Радіомеханік» – 140 осіб та «Слюсар електрик» – 95 осіб.

У 1986 році профтехучилище-інтернат було переведено в розряд **середніх професійно-технічних училищ (СПТУ-і)**. А вже у 1992 році Житомирське СПТУ-інтернат реорганізоване в **Житомирський технічний ліцей-інтернат**

Рішення тридцятої сесії Житомирської обласної ради VII скликання від 05.03.2020 № 1882 «Про зміну назви та затвердження у новій редакції Статуту Житомирського професійного ліцею Житомирської обласної ради» Комунальній соціально-реабілітаційній установі «Житомирське вище професійне училище-інтернат» змінено тип і назву на **Житомирський професійний ліцей Житомирської обласної ради**.

Відкриття Центру інклюзивної освіти

Ресурсна кімната

Кабінет реабілітолога

Пояснення нового матеріалу з участю перекладача-дактилолога

Створення мальованої скрайбу для уроку «Основи галузевої економіки і підприємництва»

Персики
Сметана

Уроки виробничого навчання з професії «Кухар. Кондитер»

Уроки виробничого навчання з професії «Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування»

Manufacturing
ВИКОРИСТАНИЙ ОДЯГ
USED CLOTHES
АЛЕЯ СЛАВИ НАШОГО ЗАВОДУ

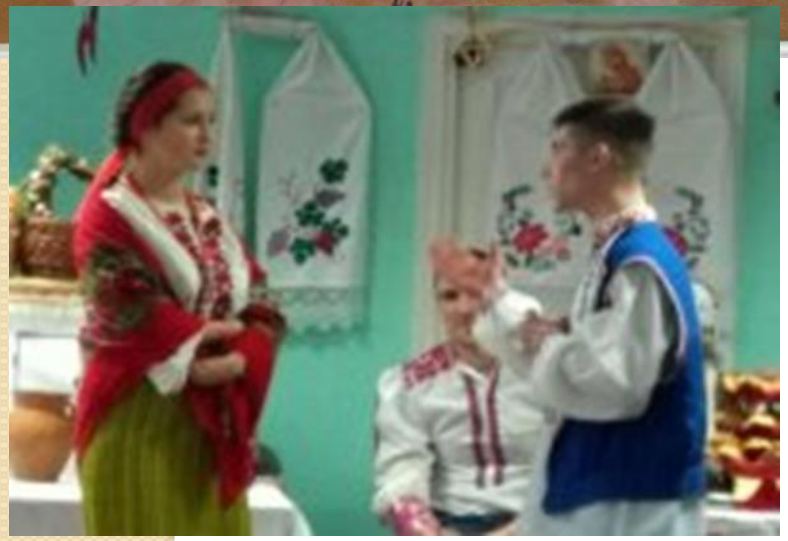

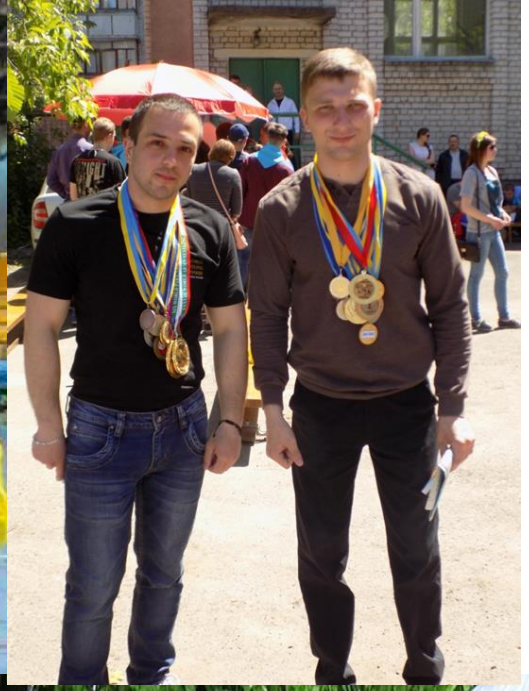

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ КАРАТЕ
ЧЕМПІОНАТ УКРАЇНИ
З ПАРА - КАРАТЕ

ФЕДЕРАЦІЯ КАРАТЕ
ЧЕМПІОНАТ УКРАЇНИ
ПАРА - КАРАТЕ
Sports equipment
uventex

ДИПЛОМ

UKRAINIAN ARMSPORT FEDERATION
ЧЕМПІОНАТ УКРАЇНИ З АРМСПОРТУ
2019
2019
ДИПЛОМ
2
1
3

ЖВПУ

ЖВПУ

Всеукраїнська науково-практична конференція

«ІНКЛЮЗІЯ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ (18-19.04.2019)

Інклюзія в умовах професійної (професійно-технічної) освіти: зб. наук. праць: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квіт. 2019 р.). / за ред. І. Д. Сахневич. Житомир: Євенок О.О., 2019. 232 с. URL : https://www.zpl.zt.ua/inklyuzyvna-osvita/

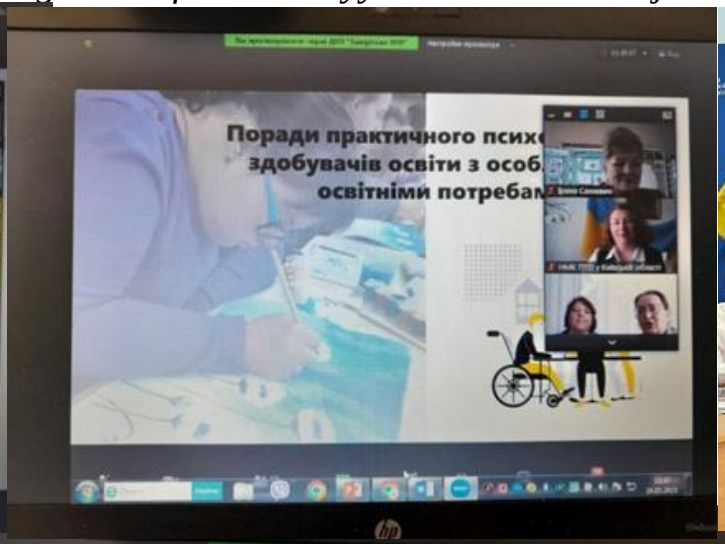

Всеукраїнська науково-практична конференція (07.06.2023)

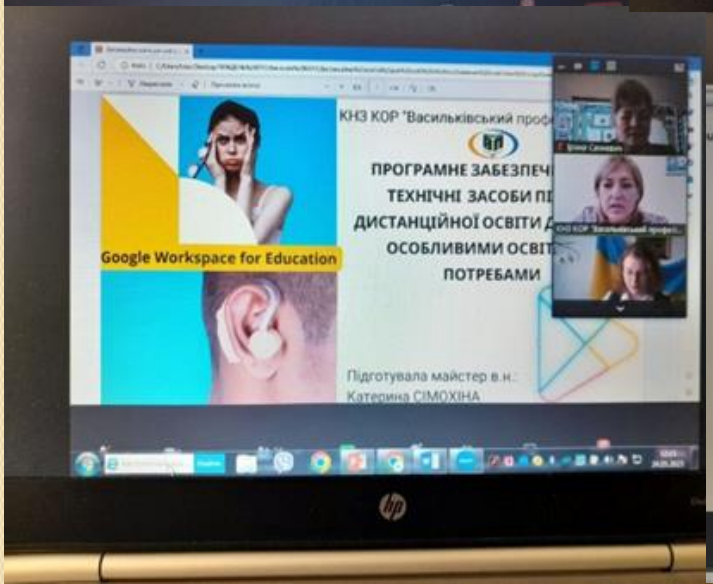
Інклюзивне навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти в сучасних умовах : проблеми та перспективи розвитку: зб. наук. праць : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 07 червня 2023 р.). / за ред. І. Д. Сахневич. Житомир : ТОВ «Видавничий дім "Бук-Друк"», 2023. 195 с.

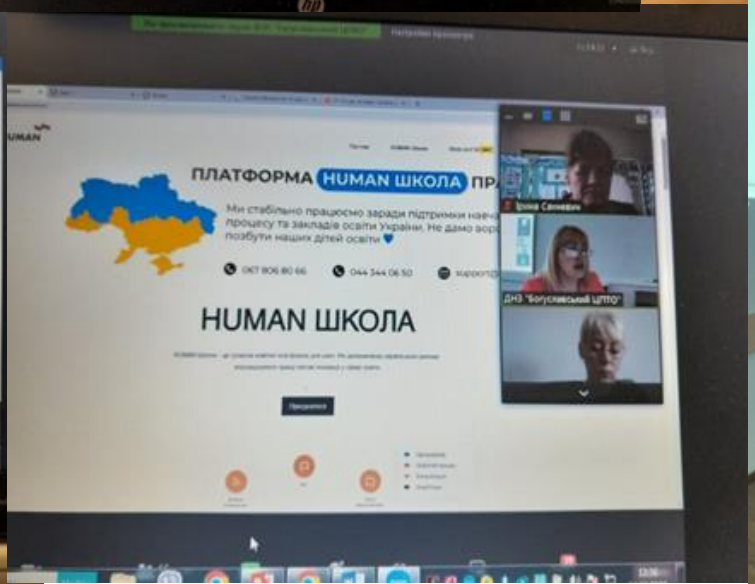
URL : https://drive.google.com/file/d/16c4yyUoXhYsKDrM0bjso49SEJiOYx1oV/view

Особливості організації інклюзивного навчання

Досвідом роботи з інклюзії поділилася **Тарнавська Наталія Петрівна,** доцент кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій Житомирського державного університету імені Івана Франка (2021)

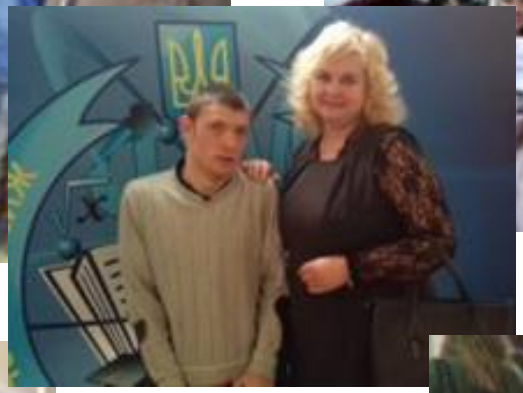
Майстер-класи, який проводив молодий науковец із Університету Парми (Італія) Yuri Bussi за методикою "Диво-бульбашки".

Участь у **Всесвітньому флешмобі на підтримку «сонячних дітей»** (у Житомирському державному університеті ім. І.Франка)

- **Едуард Підкаура**, випускник ліцею, ЖДУ ім. І.Франка, керівник клубу «Бразильське джиу-джитсу». Володар пурпурового поясу джиу-джитсу, багатократний чемпіон України, майстер спорту України
- **Осіпчук Марта,** абсолютна Чемпіонка Світу категорія U18 та бронзова призерка серед дорослих (права рука) з пара-армреслінгу
- **Олексій Дегтяренко**) **Природничий факультет ЖДУ імені Івана Франка**

  абсолютний Чемпіон Житомирської області з армреслінгу

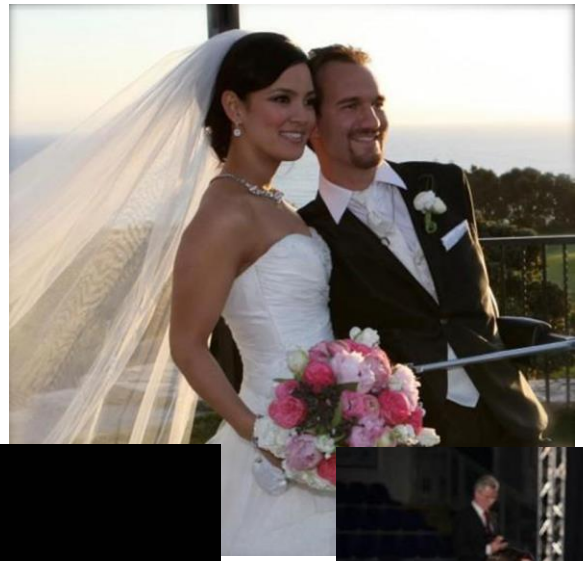

«Я завжди мріяв ходити, тому навчився ходити на руках і став акробатом в цирку «Кобзов»

Михайло Гаврилюк
випускник ЖПЛ ЖОР

ВИСНОВКИ:

- Інклюзія – це реальний шлях до суспільства, у якому кожна людина має рівні можливості, має право на роботу, розвиток, самостійне життя та участь у спільноті.
- Інклюзія – це не просто присутність, а активна участь, де кожен має значення. Це створення світу, комфортного для всіх, а не лише для окремих груп, що починається з серця та поваги до різноманітності. Це право кожної дитини бути частиною спільноти, реалізуючи свій потенціал без бар'єрів
- **«Світ, у якому є місце для кожного»** (як гасло інклюзії).

Найважливіші переваги-завдання інклюзії :

- **Рівні можливості для всіх!** Інклюзивна освіта в Україні забезпечує всім дітям вільний доступ до навчання, незалежно від здібностей кожної дитини, її віку, соціального статусу та фізичних особливостей.
- **Сприяння соціальній інтеграції.** Інклюзія допомагає уникнути дітям з особливими *потребами відчуття відокремленості та як наслідок сприяє інтеграції їх у соціум.*
- **Розвиток у громадян емпатії і толерантності.** Інклюзивне середовище привчає дітей змалку співпрацювати з однолітками, розуміти один одного та ставитися з повагою до індивідуальних особливостей кожного.
- **Індивідуалізація навчання.** Інклюзивна освіта передбачає індивідуальний підхід до кожного учня, враховуючи його потреби, здібності й можливості.
- **Зменшення ризику соціальної стигматизації.** Інклюзія допомагає зменшити прояви стигматизації осіб з особливими потребами, сприяючи зростанню позитивної репутації та розумінню їхніх можливостей.
- **Розвиток суспільства.** Інклюзія сприяє створенню справедливого та гуманного *суспільства, де кожна людина має право і можливість реалізувати свій потенціал.*
- **Сприяння розвитку особистості.** Інклюзивна освіта допомагає кожній дитині розвивати власні здібності, незалежно від певних обмежень.
- **Спільна відповідальність.** Інклюзія визнає, що відповідальність за навчання та розвиток кожної дитини лежить на всій громаді: учителях, батьках, однокласниках та інших членах суспільства.
- **Підтримка сімей.** Інклюзивна освіта передбачає надання підтримки родинам, у яких виховуються діти з особливими потребами, з метою допомогти батькам забезпечити навчання та розвиток дитини.
- **Створення безбар'єрного середовища.** Інклюзія сприяє створенню такого навчального середовища, що не містить жодних перешкод для навчання та участі в житті колективу будь-якої дитини, незалежно від її фізичних, психологічних або інших обмежень

Хай наша турбота про молодь з особливими освітніми потребами сприяє їх успішному розвитку, навчанню, соціалізації, опануванню цікавою та необхідною професією!

«Ніколи не здаватися – ніколи, ніколи, ніколи, ні у більшому, ні в дрібному, ніколи не здаватися, якщо це не суперечить честі і здоровому глузду»

Вінстон Черчілль

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Бондар Т.І. Тенденції розвитку інклюзивної освіти у США і Канаді: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки.. Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б.Хмельницького, 2019. 40 с.
- Васянович Г. П. Інклюзія персоналістична : навч. посібн. Львів : «Норма», 2022. 324 с.
- Гладуш В. Інклюзивна освіта в Україні : успіхи, проблеми, перспективи. URL : file:///C:/Users/НМК%20ПТО/Desktop/Інклюзивна%20освіта%20в%20Україні%20успіхи,%20проблеми,%20перспективи.pdf
- Горішна Н. М. Інклюзивна освіта: підходи до розуміння та виклики розвитку. URL : file:///C:/Users/НМК%20ПТО/Downloads/Horishna%20(2).pdf
- Давиденко Г. Нетроспективний аналіз упровадження інклюзивної освіти в Німеччині. Педагогіка вищої та середньої школи. 2015. Вип. 44. С. 333-338. URL : file:///C:/Users/НМК%20ПТО/Desktop/ЖДУ%20лекція%20інклюзія%202026/інклюзія%20Німеччина.pdf
- Давиденко Г. Нетроспективний аналіз упровадження інклюзивної освіти в Німеччині. Педагогіка вищої та середньої школи. 2015. Вип. 44. С. 333-338. URL : file:///C:/Users/НМК%20ПТО/Desktop/ЖДУ%20лекція%20інклюзія%202026/інклюзія%20Німеччина.pdf
- Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725008/1/Українська%20спеціальна%20педагогіка%20в%20персоналіях.pdf
- Інвалідність та суспільство : навч.-методич. посібн. / За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. Київ, 2012. 216 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. / [Тім Лорман, Джоан Деппелер, Девід Харві]; пер. з англ. Київ : ТОВ «Видавничий дім “Плеяди”», 2011. 296 с.
- Козіброда Л. Основні моделі організації інклюзивної освіти в умовах загальноосвітньої школи (початок XXI ст.) *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології,* 2020, № 8 (102) URL : https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/4.pdf
- Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. URL : file:///C:/Users/Zver/Desktop/Інклюзивна%20освіта_від%20основ%20до%20практики.pdf
- Пащенко О. В., Гриценок І. А., Софій Н. З. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу : навч.-метод. посібник. Київ : Арт Економі, 2012. 184 с.
- Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна»,. 2019. 300 с. Сергеєва Л. М., Софій Н. З. Якісна професійно-технічна освіта – соціально вразливій молоді : навч.-методич. посібник. Київ : Арт Економі, 2012. 168 с.
- Синьова Є. П. Рельєфно-крапкове письмо сліпих. Шрифт Л.Брайля. Навч. посібн. 2003 р. 108 с. URL : https://studfile.net/preview/12956158/
- Соціальна педагогіка : підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред проф. А. Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
- Українська спеціальна педагогіка в персоналіях : навч. посіб. / За заг. ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Запоріжжя : Хортицька національна академія, 2021, 428 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725008/1/Українська%20спеціальна%20педагогіка%20в%20персоналіях.pdf